

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ЛІМ Марина Іванівна

УДК 159.9:159.94

**ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ЕКСТРЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ПРИ АВАРІЯХ НА ШАХТАХ
ДОНЕЧЧИНИ**

Спеціальність 19.00.09
«Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків - 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному університеті цивільного захисту України, Міністерство надзвичайних ситуацій України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **ЛЄБЄДЄВА Світлана Юрїївна**, Національний університет цивільного захисту України, науково-дослідна лабораторія екстремальної та кризової психології, начальник лабораторії.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент **ЛЕФТЕРОВ Василь Олександрович**, Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, кафедра психології та соціології, професор.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **ВОРОБІЙОВА Інна Вікторівна**, Академія внутрішніх військ МВС України, науково-дослідна лабораторія психології службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України науково-дослідного центру, старший науковий співробітник.

Захист відбудеться «12» травня 2011 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 в Національному університеті цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розісланий «8» квітня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук, доцент

В.Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Серед головних завдань МНС провідне місце займає передбачений ст.ст. 5, 13 Закону України «Про правові засади цивільного захисту» від 24 червня 2004 року № 1859-IV *психологічний захист населення*, постраждалого внаслідок надзвичайної ситуації.

Підкреслимо, що вперше, на теренах колишнього СРСР, на законодавчому рівні наша країна зобов'язалася надавати саме *психологічну допомогу населенню*, постраждалому внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного, природного або соціального походження. Цей документ фактично зробив прорив у розвитку вітчизняної прикладної психології та примусив багатьох науковців по-іншому поставитися до проблеми, яка вже протягом двох тисячоліть хвилює уми дослідників. Ця проблема – проблема змін, що відбуваються з людьми після психічної травми, отриманої внаслідок надзвичайних ситуацій, викликаних подіями природного, техногенного або соціального походження. Відомо, що такі ситуації викликають цілий ланцюжок фізіологічних і психологічних ефектів, які одержали назву «травматичний невроз». Стан, який розвивається у носія цього неврозу, не підпадає під жодну з наявних класифікацій, і основною його особливістю є те, що згодом він не тільки не зникає, але і стає усе більш чітко вираженим, проявляючись раптово на фоні загального зовнішнього благополуччя людини.

Все вищезазначене повною мірою відноситься і до людей, які так чи інакше постраждали внаслідок аварій на вугільних шахтах (у 2009 році на вугільних шахтах України було травмовано 5251 шахтаря, з них смертельно – 151 особу. Коефіцієнт смертельного травматизму на 1 млн тонн видобутого вугілля за 2009 рік становив на шахтах Мінвуглепрому 2.8). На 100 тис. працюючих у вугільній галузі у 2009 році загинуло 44 гірники і більше 1,5 тис. було травмовано.

Ця сумна статистика не спроможна показати повну картину фізичних та психічних страждань гірників, які залишилися в живих, їх родичів, близьких та рідних загиблих шахтарів, фахівців гірничорятувальної служби, котрі організовували та проводили пошуково-рятувальні роботи, просто пересічних громадян, що слідкували за порятунком постраждалих через засоби масової інформації.

Аварії на вугільних шахтах справляють потужний вплив на стан психічного здоров'я людей, які постраждали від них або брали участь у ліквідації їхніх наслідків. Часто такий вплив сягає патогенного рівня і стає причиною формування цілого ряду психічних та поведінкових розладів, до яких, зокрема, відносяться: гострі реакції на стрес (F43.0 за МКХ-10), посттравматичний стресовий розлад (F43.1 за МКХ-10), різноманітні розлади адаптації (F43.2 за МКХ-10), а також стійкі зміни особистості після перенесеної катастрофічної події (F62.0 за МКХ-10).

Сотні, десятки сотень людей, так чи інакше причетних до аварії, потребуватимуть психологічної допомоги. Тому стає очевидним, що сучасний фахівець-психолог, за якою би вузькою спеціальністю не працював, у будь-який момент може бути поставлений перед необхідністю надання екстреної

(невідкладної) психологічної допомоги постраждалим у надзвичайній ситуації. На жаль, донині в арсеналі психолога немає сталого алгоритму дій з надання невідкладної психологічної допомоги тим, хто її потребує, при аваріях на вугільних шахтах.

Усе вищезазначене й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, визначення об'єкта і предмета, формулювання гіпотези, постановку мети і завдань наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України й пов'язане з реалізацією Загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту на 2009-2013 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2008 р. № 1156-р.

Матеріали дослідження використано при опрацюванні науково-дослідної роботи «Розробка методичних рекомендацій з надання психологічної допомоги населенню, постраждалому внаслідок надзвичайної ситуації» (РК № 0107U000625).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Національного університету цивільного захисту України (протокол № 9 від 25.03.2009 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук АПН України (протокол № 3 від 27.04.2010 р.).

Мета дослідження: на основі узагальнення практичного досвіду психологів МНС України щодо мінімізації негативних психологічних наслідків надзвичайної ситуації розробити теоретико-прикладні засади надання екстреної психологічної допомоги тим, хто її потребує, при аваріях на вугільних шахтах.

Завдання дослідження:

✓ шляхом критичного аналізу відповідних наукових джерел, законодавчої та нормативно-правової бази, що регламентує роль та місце психолога МНС в осередку лиха, розкрити сучасні підходи щодо організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації;

✓ узагальнити практичний досвід фахівців служби психологічного забезпечення ГУ МНС України в Донецькій області з організації та надання екстреної психологічної допомоги родинам шахтарів при аваріях на вугільних шахтах: ім. О.Ф. Засядька (м. Донецьк, 18.11.2007 р.); «Краснолиманська» (м. Родинське, Донецька обл., 23.05.2008 р.); ім. Карла Маркса (м. Єнакієве, Донецька обл., 09.06.2008 р.); «Новодзержинська» (м. Дзержинськ, Донецька обл., 05.05.2009 р.); ім. О.О. Скочинського (м. Донецьк, 08.06.2009 р.) та ім. С.М. Кірова (м. Макіївка, Донецька обл., 23.08.2009 р.).

✓ розробити алгоритм дій психолога МНС при аваріях на вугільних шахтах Донеччини.

Об'єкт дослідження – психологічна допомога постраждалим від катастроф.

Предмет дослідження – екстрена психологічна допомога постраждалим при аваріях на вугільних шахтах Донеччини.

У якості робочої гіпотези висунуто припущення про те, що запобігання особистісній патологічній еволюції людини, яка волею долі стала учасником аварії на вугільній шахті, можливе за умови надання екстреної психологічної допомоги.

Методи дослідження. У роботі використовуються різноманітні методи дослідження:

✓ *теоретичного характеру:* аналіз, співставлення, порівняння, узагальнення, систематизація, вивчення та аналіз наукової літератури з проблем, пов'язаних з наданням психологічної допомоги тим, хто її потребує (для аналізу сутності та змісту екстреної психологічної допомоги, визначення її мети, головних принципів та основних методів);

✓ *емпіричного характеру:* включене спостереження, бесіда, опитування, трансформоване інтерв'ю, фокус-група, аналіз продуктів діяльності, аналіз відео- та фотоматеріалів, контент-аналіз (для дослідження постраждалих від аварій на вугільних шахтах Донбасу як об'єктів психологічного впливу в межах надання екстреної психологічної допомоги).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

вперше у вітчизняній психологічній науці сформульовано проблему надання екстреної психологічної допомоги родичам постраждалих та загиблих шахтарів, рідним та близьким гірників, чия доля залишається невідомою під час організації та проведення пошуково-рятувальних робіт при аваріях на вугільних шахтах, запропоновано теоретичні та практичні шляхи її розв'язання;

уточнено роль та місце психологів МНС, включених до складу мобільних груп екстреної психологічної допомоги, при роботі з постраждалими в осередку надзвичайної ситуації, викликаній подіями техногенного походження;

дістала подальшого розвитку система наукових поглядів щодо мінімізації впливу на психіку людини психотравмуючих факторів надзвичайної ситуації, викликаній подіями техногенного походження.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у розробці алгоритму (вирішального правила) організації та надання психологами МНС екстреної психологічної допомоги рідним та близьким шахтарів при аваріях на вугільних шахтах.

Результати дослідження впроваджено в організацію підготовки та проведення робіт з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на вугільних шахтах Східного регіону України: в ГУ МНС України в Дніпропетровській області (акт реалізації № 74/743/1 від 16.09.2010 р.), в ГУ МНС України в Луганській області (акт реалізації № 74/743 від 18.10.2010 р.), в Державній Адміністрації Донецької області (акт реалізації № 23/14 від 29.12.2010 р.), в ГУ МНС України в Донецькій області (акт реалізації № 89/3 від 26.08.2010р.).

Особистий внесок автора. У статті «Надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при надзвичайних ситуаціях», написаній у співавторстві із С.Ю. Лебедевою, особистий внесок здобувача полягає у розкритті особливостей підготовки психолога МНС до виїзду у зону надзвичайної ситуації, з метою надання екстреної психологічної допомоги тим, хто її потребує.

Апробація та реалізація роботи. Основні результати роботи та її окремі фрагменти апробовано на 10 конференціях, зокрема: на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих науковців «Психічне здоров'я особистості» (м. Рівне, 2008 р.); IV і V Міжнародних науково-практичних конференціях «Психологічні технології в екстремальних видах діяльності» (м. Донецьк, 2008, 2009р.р.); науково-практичній конференції «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України» (м. Харків, 2009 р.); науково-практичній конференції «Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти» (м. Харків, 2009 р.); XI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Організація управління в надзвичайних ситуаціях» (м. Київ, 2009 р.); науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (м. Харків, 2009 р.); щорічній науково-практичній конференції Асоціації психологів Донбасу «Актуальні проблеми психологічної теорії та практики» (м. Макіївка, 2009 р.); II науково-практичній конференції «Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти» (м. Харків, 2010 р.); науково-методичному семінарі «Методологічні проблеми удосконалення процесу викладання нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності» і «Цивільний захист» у вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації Луганської області» (м. Луганськ, 2010 р.).

Публікації. Зміст та основні результати проведеного дослідження відображено у 16 публікаціях, з них 6 статей надруковані у фахових наукових виданнях, затверджених переліком ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Обсяг основного змісту дисертації налічує 183 сторінки. Ілюстративний матеріал подано у 16 таблицях та 41 рисунку, 10 додатках. Список використаних літературних джерел налічує 236 робіт, з яких 86 видано іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт та предмет, головну мету та завдання, методологічні та методичні підходи. Викладено наукову новизну, теоретичне значення та практичну значущість роботи. Наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження.

Перший розділ «Науково-теоретичні підходи та нормативно-правове регулювання надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації» містить стислий огляд сучасних науково-теоретичних підходів до вирішення питання організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій техногенного, природного або соціального походження, а також висвітлює питання регулювання чинним законодавством України ролі та місця фахівця-психолога при проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Зазначено, що теорію та практику надання *екстреної* психологічної допомоги постраждалому населенню *безпосередньо в умовах* надзвичайної ситуації у вітчизняній психологічній науці розроблено вкрай недостатньо. На сьогодні існують лише поодинокі дослідження вітчизняних науковців (О.Ф. Бондаренко, В.О. Лефтеров, О.В. Тімченко, С.І. Яковенко та ін.). Такий стан справ спостерігається у зв'язку з тим, що:

✓ *по-перше*, на сьогодні у вітчизняній психологічній науці не існує загальноприйнятої концепції, яка б повністю пояснювала причини, що викликають зміни психічного здоров'я людей, які опинилися в зоні надзвичайної ситуації. Спостерігається прагнення більшості дослідників у межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» замінити відсутність даної концепції психологічним феноменом, який отримав назву «посттравматичний стресовий розлад» (ПТСР).

✓ *по-друге*, на сьогодні фактично вся відома нам практика надання психологічної допомоги людині, яка вижила, розпочинається не раніше, ніж з моменту її виходу із зони надзвичайної ситуації. Іншими словами, коли оточуюче середовище перестає пред'являти до людини екстремальні вимоги. Однак саме відсутність надання екстреної психологічної допомоги безпосередньо в зоні лиха і призводить, як правило, або до «психічного заціпеніння», або до «заперечення психічної травми» людиною, яка вижила у цій надзвичайній ситуації.

Наявність у вітчизняній науці наукового і практичного характеру проблем з організації надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації поставило перед нами завдання пошуку закордонного досвіду з організації надання такої допомоги.

Знайомство з результатами роботи міжнародної групи фахівців у межах проекту «Дослідження стресу після травми» сприяло у виявленні основних векторів допомоги постраждалому населенню в осередку надзвичайної ситуації: допомогти людині відчувати себе знову в безпеці; заспокоїти потерпілого; допомогти ясно усвідомлювати себе в цих обставинах і ефективно діяти у згоді з ними; дати відчувати психологічну підтримку; дати надію в успішному подоланні ситуації.

Узагальнення вітчизняного та закордонного досвіду з вищезазначеної проблеми, а також проведений аналіз існуючої на сьогодні нормативно-правової бази, яка регламентує роль та місце психолога МНС в осередку надзвичайної ситуації, дозволило нам визначитися з власним розумінням *поняття екстреної психологічної допомоги* як системи короткострокових заходів, що надаються людям, які постраждали у зоні надзвичайної ситуації або найближчим часом після травматичної події.

Відзначено, що екстрена психологічна допомога спрямовується на: (1) надання допомоги одній людині, групі людей або великій кількості постраждалих після екстремальної або надзвичайної ситуації; (2) регуляцію актуального психічного, психофізіологічного стану і негативних емоційних переживань, пов'язаних з екстремальною або надзвичайною ситуацією, за допомогою професійних методів, які відповідають вимогам конкретної ситуації.

Крім того, екстрена психологічна допомога може бути надана тільки в тому випадку, якщо реакції людини можна описати як нормальні реакції на ненормальну ситуацію. Тобто екстрена психологічна допомога не може бути надана тим людям, чії реакції виходять за межі психічної норми. У випадку, коли реакції людини виходять за межі норми, необхідна допомога лікаря-психіатра. У зв'язку із цим в осередку надзвичайної ситуації можливо й необхідно застосовувати методи психологічної діагностики. Однак зрозуміло, що метод тестів, проєктивні психодіагностичні методики не відповідатимуть вимогам ситуації, в якій надається екстрена психологічна допомога. Тому для таких цілей бажано використовувати бесіду, спостереження, візуальну діагностику. Безумовно, ці методи недостатньо валідні, як, наприклад, метод тестів, однак вони дозволяють зібрати необхідну для психолога інформацію й вчасно залучити на допомогу постраждалому фахівців суміжних професій.

Наведено організацію власного авторського дослідження, подано відомості про групи досліджуваних та використані методи дослідження.

Відзначено, що дослідження проводилося безпосередньо в умовах ліквідації аварій на 6 вугільних шахтах Донеччини. *Всього екстрену психологічну допомогу отримало більше ніж 800 постраждалих шахтарів, їх родичів та родичів загиблих шахтарів.*

При проведенні опитування було визначено дві категорії респондентів. До першої категорії було віднесено 2 групи осіб, у яких в результаті аварії на шахті загинули близькі люди (1-а група – на шахті ім. Карла Маркса, 2-а група – на шахті ім. О.О. Скочинського). Загальна чисельність респондентів обох груп склала 104 особи (46 осіб – з шахти ім. Карла Маркса, 68 осіб – з шахти ім. О.О. Скочинського).

Другу категорію респондентів склали 2 групи родичів постраждалих шахтарів внаслідок аварії на шахті ім. Карла Маркса (23 особи) та на шахті ім. Скочинського (36 осіб). Загальна чисельність респондентів обох груп склала 89 осіб.

Таким чином, загальна чисельність вибіркової сукупності склала 193 респонденти.

Обрання методів дослідження проводилось з урахуванням основних завдань роботи. Під час організації дослідження бралася до уваги можливість використання того або іншого методу в індивідуальному обстеженні постраждалих шахтарів, їх родичів та родичів загиблих шахтарів.

У другому розділі «Практичний досвід надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на вугільних шахтах Донеччини» наведено власний досвід з організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при 6 найбільш резонансних аваріях на вугільних шахтах Донеччини:

✓ ім. О.Ф. Засядька (м. Донецьк, 18.11.2007 р. – 22.11.2007 р.) – 101 шахтар загинув; 40 шахтарів постраждали; 489 особам було надано екстрену психологічну допомогу;

✓ «Краснолиманська» (м. Родинське, Красноармійський район Донецької обл., 23.05.2008 р. – 25.05.2008 р.) – 11 шахтарів загинуло; 3 шахтарів постраждали; 77 особам було надано екстрену психологічну допомогу;

✓ ім. Карла Маркса (м. Єнакієве, Донецька обл., 09.06.2008 р. – 11.06.2008 р.) – 13 шахтарів загинуло; 29 шахтарів постраждали; 112 особам було надано екстрену психологічну допомогу;

✓ «Новодзержинська» (м. Дзержинськ, Донецька обл., 05.05.2009 р. – 12.05.2009 р.) – 6 шахтарів загинуло; 3 шахтарів постраждали; 39 особам було надано екстрену психологічну допомогу;

✓ ім. О.О. Скочинського (м. Донецьк, 08.06.2009 р. – 15.06.2009 р.) – 13 шахтарів загинуло; 38 шахтарів постраждали; 63 особам було надано екстрену психологічну допомогу;

✓ ім. С.М. Кірова (м. Макіївка, Донецька обл., 23.08.2009 р. – 26.08.2009 р.) – 8 шахтарів загинуло; 20 шахтарів постраждали; 31 особі було надано екстрену психологічну допомогу.

Шляхом узагальнення практичного досвіду доведено, що у період виконання професійних дій з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим шахтарям та їх родичам значно посилюється вплив різних чинників, явищ і процесів на всі рівні психіки самого психолога МНС. Усе це передбачає необхідність швидко і кваліфіковано оцінити хід виконання пошуково-рятувальних робіт, на цій основі зробити висновки і виробити пропозиції щодо організації та проведення екстреної психологічної допомоги тим, хто її потребує.

Крім того, у короткий, специфічний проміжок часу, в ході якого надається екстрена психологічна допомога постраждалим при аваріях на вугільних шахтах, неможливо вирішити всі проблеми, пов'язані з родинами шахтарів. Психологи МНС повинні вирішувати лише ті завдання, які пов'язані з конкретною обстановкою, що склалася у певний момент часу в межах проведення пошуково-рятувальних робіт. Нерозуміння цього з боку окремих

керівників може призводити до того, що за короткий проміжок часу, відпущений на виконання психологом МНС завдань за призначенням, часто намічається такий обсяг заходів з надання екстреної психологічної допомоги, який не може бути виконаний в умовах дефіциту часу і ресурсів. У той же час інші, більш актуальні завдання, випадають з поля зору.

Розуміння психологом МНС власного місця та ролі в умовах проведення пошуково-рятувальних робіт при аваріях на вугільних шахтах сприятиме досягненню такого ступеня психологічної та духовної готовності, який дозволить фахівцю ефективно організувати та надати необхідну екстрену психологічну допомогу.

Відзначено, що узагальнення отриманого досвіду організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на вугільних шахтах не дозволяє об'єктивно підійти до розробки алгоритму роботи психолога МНС для виконання даного виду завдань. Побудова вирішального правила роботи психолога МНС з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на вугільних шахтах потребує ще й визначення ефективності такої роботи тими, хто її отримував, та громадськістю.

У третьому розділі «Перевірка ефективності роботи психологів МНС щодо надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на вугільних шахтах Донеччини» визначено ефективність роботи психологів МНС з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на вугільних шахтах Донеччини.

Визначення ефективності дій психологів МНС в осередку надзвичайної ситуації за допомогою методу опитування родичів постраждалих та родичів загиблих шахтарів проводилося нами: після аварії на шахті ім. О.О. Скочинського та після аварії на шахті ім. Карла Маркса.

З урахуванням специфіки аварій на вищезазначених вугільних шахтах, нами було виділено дві категорії респондентів. При формуванні вибірки ми враховували не тільки дані міської прокуратури, але й той стан, у якому знаходилися наші респонденти. Тому сам процес опитування проходив на 40-й день після аварії та загибелі шахтарів.

За результатами дослідження можна констатувати, що переважна кількість осіб з родичів тих, хто загинув внаслідок аварії на шахті ім. О.О. Скочинського вважає надану психологічну допомогу ефективною. Крім того, ними, на відміну від родичів загиблих на шахті ім. Карла Маркса, відзначено, що психологічну допомогу було надано в повному обсязі.

Зворотні результати було зафіксовано стосовно негативної оцінки дій психологів в осередку надзвичайної ситуації. Так, відмічається, що майже кожен п'ятий родич тих, хто загинув при аварії на шахті ім. Карла Маркса, розцінює психологічні заходи, які проводились в осередку аварії, скоріше неефективними, а 5,8% з опитаних цієї групи – повністю неефективними та наданими не у повному обсязі. Такі результати можуть бути наслідком того, що на шахті ім. Карла Маркса протягом усього терміну проведення пошуково-рятувальних робіт була досить складна обстановка – невчасно надходила

інформація про перебіг пошуково-рятувальних робіт, її достовірність була досить низькою, не всіх шахтарів вдалося відразу підняти на поверхню тощо.

Не змогли відповісти на запитання щодо ефективності та обсягу психологічної допомоги, яка надавалась всім, хто її потребував, близько 18% опитаних родичів загиблих на шахті ім. Карла Маркса. Трохи менше таких опитаних (11,3%) було відмічено серед родичів загиблих на шахті ім. О.О. Скочинського.

Відносно даних щодо *оцінки ефективності надання психологічної допомоги родичами постраждалих внаслідок аварій на шахтах*, то слід відмітити, що наведена вище тенденція зберігається і в даному випадку. Так, відмічається, що переважна кількість родичів постраждалих на шахті ім. О.О. Скочинського, а саме 38,3%, вважають, що надана їм психологічна допомога була, безумовно, ефективною. Серед родичів постраждалих на шахті ім. Карла Маркса таких опитаних 23,8%.

Приблизно однакова кількість опитаних з обох груп відмітила, що психологічну допомогу, яку надавали екстремальні психологи в осередку трагедії, можна вважати скоріше ефективною та максимально можливою, тобто надану в повному обсязі.

Неефективною та непомітною роботу психологів в осередку трагедії вважають 2,8% родичів постраждалих на шахті ім. Карла Маркса та 1,8% – на шахті ім. О.О. Скочинського. А тих, хто не знав, як оцінити дії екстремальних психологів під час надання ними психологічної допомоги серед родичів постраждалих на шахті ім. Карла Маркса виявилось більше 20%. Серед родичів постраждалих при аварії на шахті ім. О.О. Скочинського таких опитаних зафіксовано 9,3%. Слід зауважити, що ці результати є майже ідентичними тим, які було відмічено нами при опитуванні родичів загиблих на цих двох шахтах.

Отже, наведені дані дозволяють зазначити, що родичі тих, хто загинув або постраждав на шахті ім. О.О. Скочинського, більш позитивно оцінили діяльність екстремальних психологів під час надання ними невідкладної психологічної допомоги в осередку трагедії, ніж родичі загиблих та постраждалих при аварії на шахті ім. Карла Маркса.

Аналізуючи дані щодо *кількості людей, які під час трагедії звернулись за психологічною допомогою до психолога*, можна відмітити наступне. Переважна більшість з усіх опитаних як серед родичів загиблих або постраждалих на шахті ім. О.О. Скочинського, так і на шахті ім. Карла Маркса відмітили, що за психологічною допомогою не звертались ні вони, ні члени їх родини. Можна припустити, що такі результати мають місце з декількох причин:

по-перше, екстремальні психологи, а саме їх діяльність, є чимось не звичним, неочікуваним та незнайомим для людей. Більшість з тих, хто опиняється в біді, навіть не здогадується про те, чим можуть займатись психологи МНС в осередку лиха, які вони виконують функції, які проблеми вирішують;

по-друге, психологічний стан у постраждалих та їх родичів був надто гострим. В такому стані людина не здатна усвідомлювати всю складність свого положення, адекватно оцінювати його наслідки та діяти відповідно ситуації.

Розгляд даних щодо *оцінки користі від психологічної допомоги*, яку було надано постраждалим під час трагедії, а також оцінки її ефективності дозволив встановити, що переважна більшість опитаних родичів загиблих при аварії на шахті ім. О.О. Скочинського відмітили, що надана їм психологічна допомога була і корисною, і ефективною. 17,2% з цих опитаних дали більш посередню оцінку роботі психологів в осередку аварії, близько 2% назвали її марною, а 8,7% родичів загиблих не змогли відповісти на це запитання.

Родичі загиблих внаслідок аварії на шахті ім. Карла Маркса були не так впевнені в ефективності та своєчасності психологічної допомоги, яка надавалась їм в осередку трагедії, – таких опитаних лише 28%. Більшість родичів вважає надану психологічну допомогу скоріше корисною та своєчасною (36,3%). А от 24,9% з усіх родичів загиблих на шахті ім. Карла Маркса не змогли відповісти на поставлене запитання.

Таке ж запитання було задано і родичам постраждалих на обох шахтах. Як свідчать дані, 35,8% з усіх опитаних родичів постраждалих на шахті ім. Карла Маркса вважають надану психологічну допомогу безумовно корисною та своєчасною. Серед родичів постраждалих на шахті ім. О.О. Скочинського цієї думки дотримуються 23,4% з усіх опитаних. Скоріше корисною та своєчасною надану психологічну допомогу вважають 28,6% родичів постраждалих внаслідок аварії на шахті ім. Карла Маркса та 15,7% – на шахті ім. О.О. Скочинського.

Слід відмітити, що роботу психологів в осередку трагедії оцінили як таку, що була скоріше марною 2,6% родичів постраждалих на шахті ім. Карла Маркса.

Не змогли відповісти на поставлене запитання 33% з усіх опитаних родичів постраждалих на шахті ім. Карла Маркса та більше 60% родичів постраждалих внаслідок аварії на шахті ім. О.О. Скочинського.

На наступному етапі нашого дослідження нами було вивчено особливості відповідей респондентів на запитання щодо *виявлення чинників, за якими постраждали та їх родичі не звертались за допомогою до екстремальних психологів*. Було встановлено, що переважна кількість родичів загиблих (31,9%) та постраждалих (18,2%) на шахті ім. Карла Маркса свідчать, що у зверненні до психолога у них не було ніякої потреби. Серед родичів загиблих та постраждалих від аварії на шахті ім. О.О. Скочинського таких опитаних 45,7% та 25,7% відповідно.

Таких, що не звернулися до психолога тому, що не повірили в його допомогу, було значно менше, проте більшість з усіх опитаних, що так вважають припала на групу родичів постраждалих на шахті ім. Карла Маркса – 22,3%.

Цікавим виявилось те, що майже всі опитані знали, куди та до кого звертатись у ситуації, в якій вони опинились, проте мало хто з них свідомо прийняв таке рішення і дійсно звернувся по допомогу.

Окремої уваги заслуговує відповідь, в якій було сублімовано всю гостроту положення, в якому опинились постраждалі та їх родичі. Так, на запитання щодо причин їх відмови від звернення по психологічну допомогу вони відповідали, що їхньому горю не допоможе ніхто.

Слід сказати, що майже 25% родичів постраждалих на шахті ім. О.О. Скочинського відмітили, що за психологічною допомогою зверталися інші їх родичі, і приблизно така ж кількість цих опитаних відмітила, що їм така допомога не потрібна.

Окремо хотілося б відзначити, що головним чинником, який заважав зверненню постраждалих та їх родичів за допомогою до екстремальних психологів, для 2,3% та 0,3% родичів постраждалих на шахті ім. О.О. Скочинського та родичів загиблих на шахті ім. Карла Маркса відповідно стала недостатня кваліфікація фахівців.

Проте найбільш показовим є те, що серед опитаних не було жодної людини, яка б не побачила або не відчула на собі діяльність екстремальних психологів.

Ця теза підтверджується і результатами, отриманими нами за допомогою методу трансформованого інтерв'ю. Основні запитання, які задавалися респондентам, здебільшого були орієнтовані на розкриття ролі психологів МНС при наданні невідкладної психологічної допомоги постраждалим в осередку трагедії. Аналіз отриманих відповідей дозволив виявити загальну тенденцію до позитивної оцінки діяльності екстремальних психологів. Респондентами відзначались своєчасна підтримка з боку психологів, прояв співчуття, розуміння, постійна присутність поряд у важкі хвилини, а іноді, і години.

Окрему увагу під час інтерв'ю було приділено важливості психологічної допомоги під час впізнання загиблих у морзі. Відзначалась постійна присутність психологів саме там, де вони були вкрай необхідні.

Таким чином, можна констатувати, що навіть у випадках, коли психологічна допомога надавалась постраждалим без їх згоди, відгуки родичів загиблих та постраждалих внаслідок аварій на вугільних шахтах, були фактично стовідсотково позитивними.

У четвертому розділі «Розробка алгоритму дій психологів МНС при аваріях на вугільних шахтах Донеччини» наведено алгоритм (вирішальне правило) підготовки психолога МНС до виїзду на вугільну шахту, де сталася аварія, та безпосередньо організації його роботи в зоні лиха.

Відзначено, що згідно вимог ст. 13 Закону України «Про правові засади цивільного захисту» від 24.06.2004 р. № 1859-IV, наказу МНС України від 27.02.2007 р. № 148 «Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС» та з метою надання екстреної психологічної допомоги родинам загиблих шахтарів та шахтарів, доля яких залишається

невідомою, на шахту прибуває група психологів МНС або мобільна група екстреної психологічної допомоги (залежно від кількості постраждалих та загиблих шахтарів).

Після прибуття до шахти, де сталася аварія, психологи МНС виконують різного роду роботи, які можна об'єднати та поділити у декілька загальних блоків (див. рис. 1).

I блок робіт – організація роботи психологів МНС при прибутті на місце аварії. До цього блоку робіт входять: організація управління психологами МНС під час проведення пошуково-рятувальних робіт; створення пункту екстреної психологічної допомоги; розподіл функцій психологів; встановлення графіка чергування на ділянках тощо.

Відразу з прибуттям на шахту, де сталася аварія, проводиться нарада психологів, на якій розглядаються організаційні питання, можливості використання тих або інших методів надання психологічної допомоги постраждалим шахтарям та родичам шахтарів і обговорюється та приймається план першочергових робіт психологів МНС.

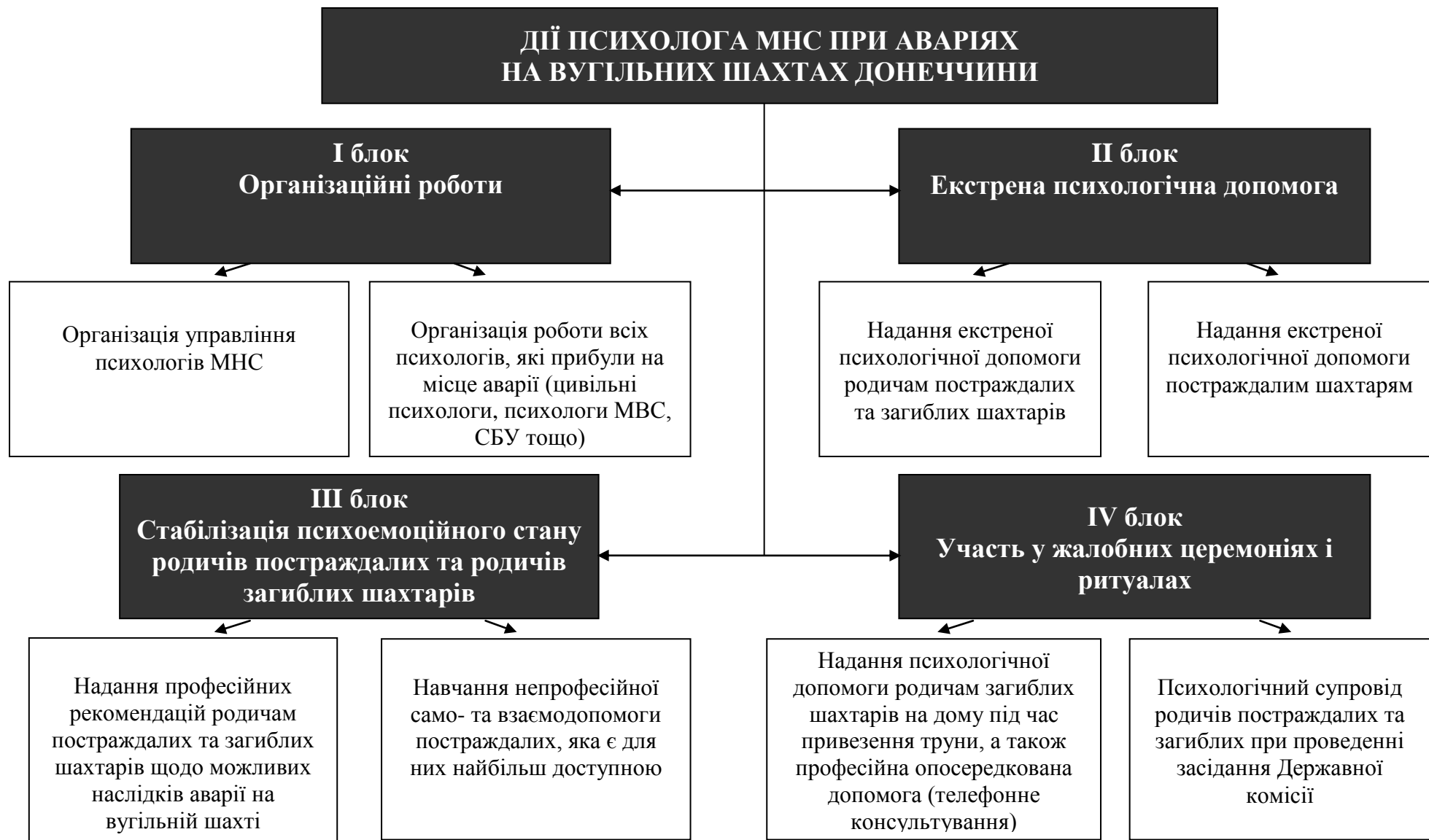
Організовується взаємодія із профспілкою, медичною службою шахти, а також службою охорони на прохідній – у зв'язку з тим, що родичів постраждалих на територію шахтоуправління без дозволу керівництва шахти, як правило, не допускають.

Співробітникам служби охорони шахти психологи надають рекомендації щодо супроводу членів родин постраждалих шахтарів до пункту екстреної психологічної допомоги, який розгортається, як правило, поблизу медичного пункту шахти.

Якщо родичі шахтарів знаходяться далеко від пункту екстреної психологічної допомоги, то психологи спільно із профспілкою та керівництвом шахти забезпечують місце очікування результатів пошуково-рятувальних робіт стільцями та питною водою.

Начальник відділу психологічного забезпечення ГУ МНС України в Донецькій області після візуального оцінювання кількості людей, яким необхідна екстрена психологічна допомога, визначає місця й порядок роботи кожного психолога, особливо психологів інших організацій (МВС, цивільних психологів державних і комерційних організацій та установ, у тому числі і психологів-волонтерів). Для надання додаткової допомоги налагоджується зв'язок із представниками Червоного хреста.

Для постраждалих шахтарів та родичів загиблих шахтарів психологами МНС оголошується порядок, час і місця дій, які необхідно їм здійснити (зустріч із представниками владних структур, процес упізнання, виплата компенсацій тощо). Ця інформація не лише озвучується, а й висвітлюється на об'явах, в місцях, доступних усім.

Рис. 1. Основні дії психолога МНС при аваріях на вугільних шахтах Донеччини

Проаналізовано найбільш характерні недоліки, які можуть зустрічатися в роботі психологів під час виконання I блоку робіт, та надано рекомендації щодо їх усунення.

II блок робіт – безпосередньо надання екстреної психологічної допомоги. До цього блоку робіт входять: індивідуальна робота з постраждалими (у тому числі (якщо є потреба) і в лікарні, і на дому); психологічна робота з родичами постраждалого або загиблого тощо.

Головною метою проведення цих робіт є полегшення психоемоційного стану постраждалих та родичів загиблих шахтарів. Однак вибирати індивідуальну тактику роботи психолога з постраждалими або родичем шахтаря треба залежно від конкретної ситуації, її умов та індивідуальних особливостей того, хто потребує екстреної психологічної допомоги.

Виділено та охарактеризовано особливості проведення деяких видів робіт:

✓ з родичами загиблих шахтарів: (1) робота психолога при оголошенні списків загиблих та (2) робота психолога під час впізнання тіл загиблих шахтарів у морзі;

✓ з родичами шахтарів, доля яких ще не відома: (1) робота психолога під час звернення родичів шахтарів, доля яких ще не відома, до шахтарів, яких щойно врятували; (2) робота психолога з родичами врятованих шахтарів;

✓ із врятованими шахтарями: (1) робота психолога із врятованими шахтарями на шахті та (2) робота психолога із врятованими шахтарями у лікарні.

Проаналізовано найбільш характерні недоліки, які можуть зустрічатися в роботі психологів під час виконання II блоку робіт, та надано рекомендації щодо їх усунення

III блок робіт, що виконує психолог в осередку лиха, – *стабілізація психоемоційного стану родичів постраждалих та родичів загиблих шахтарів.*

Головною метою таких робіт є надання інформації людям щодо можливих психічних розладів, які можуть проявитися після пережитої події. Психолог розповідає людям про те, з якими проблемами вони можуть зіткнутися (порушення засинання, нічні кошмари, постійні страхи, розлади харчування тощо). Надає інформацію про нормальні реакції у відновлювальний період та про відхилення від норми, при яких необхідно звертатися за професійною допомогою до лікарів.

Розуміючи важливість роботи щодо стабілізації психоемоційного стану родичів постраждалих та родичів загиблих шахтарів, а також незручність проведення такої роботи в місцях очікування результатів пошуково-рятувальних робіт, нами розроблено та запропоновано спеціальні пам'ятки-рекомендації, які ми видаємо постраждалим та їх родичам безпосередньо після отримання ними звістки про свого близького та підготовки родичів до виїзду додому.

За весь період роботи з родичами постраждалих та родичами загиблих шахтарів при аваріях на вугільних шахтах Донеччини ми не стикалися з недоліками у роботі психологів МНС в межах даного блоку робіт.

Після закінчення пошуково-рятувальних робіт психологи МНС, як правило, беруть участь у жалобних церемоніях і ритуалах.

І хоча цей блок робіт виходить за межі екстреної психологічної допомоги, ми вважаємо, що така робота обов'язково повинна організовуватися та проводитися психологами МНС при виникненні аварій на вугільних шахтах, у результаті яких загинули гірники.

Робота психологів МНС в межах цього блоку спрямовується, перш за все, на підтримку близьких та друзів загиблих шахтарів.

Після процесу упізнання психологи МНС знаходяться в сім'ях загиблих гірників (вдома) до моменту прибуття труни з тілом шахтаря.

Проводячи роботу з родичами загиблого, треба пам'ятати, що поховання й поминальні служби допомагають людям розібратися у своїх почуттях до померлої людини. Жалоба є дуже важливою. Саме жалоба дозволяє людині взяти тайм-аут у реального світу й подумати про померлого та свої взаємини з ним. Під час періоду жалоби, яким би коротким цей період не був, людина зосереджується тільки на своїх переживаннях у зв'язку зі смертю близького. Але вона повинна повернутися до власного нормального життя, переживши цю втрату!

Під час доставки труни з тілом загиблого шахтаря додому можливо спостерігати максимальне загострення негативного психічного стану людей, зростання рухливого збудження. Деякі з родичів загиблого будуть непритомні, плакати та проявляти інші ознаки переживання горя.

З часом емоції втухатимуть, і психологами може діагностуватися стабілізація психічного стану людей. Однак картина такого перебігу подій з невеликими відмінностями буде знов і знов повторюватися в родині до самого кінця прощальної церемонії.

Після того, як психоемоційний стан родичів загиблого буде стабілізовано, психологам бажано лише спостерігати за психоемоційним станом людей, прогножуючи можливість виникнення нових сплесків негативних емоцій.

Коли психолог остаточно переконається у стабільності психічного стану людей, членам родини надаються контактні телефони для можливих подальших консультацій.

Важливо психологам МНС проводити психологічний супровід родичів загиблих гірників і під час засідання Державної комісії.

Перед тим, як родина загиблого шахтаря заходитиме в кабінет, де працює Держкомісія, з нею закріпленим психологом проводиться інструктаж і психопрофілактична бесіда. Крім того, психологам МНС бажано постійно знаходитися в кабінеті, де проходить робота Держкомісії, з метою надання психологічної допомоги тим, хто її потребуватиме.

За весь період роботи з родичами загиблих шахтарів при аваріях на вугільних шахтах Донеччини ми не стикалися з недоліками у роботі психологів МНС в межах даного блоку робіт.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми, що виявляється в розкритті особливостей організації та надання екстреної психологічної допомоги родинам постраждалих та загиблих шахтарів при аваріях на вугільних шахтах Донеччини.

1. Під екстреною психологічною допомогою розуміється система короткострокових заходів, спрямованих на надання допомоги одній людині, групі людей або великій кількості потерпілих у результаті кризової або надзвичайної події.

Екстрена психологічна допомога націлена на підтримку особистості постраждалого, його родичів та рятувальників в осередку надзвичайної ситуації, зменшення їх душевних страждань та зниження впливу на них стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Відмінною рисою екстреної психологічної допомоги від інших видів психологічної допомоги є те, що:

✓ по-перше, екстрена психологічна допомога – не нова форма терапії, а швидше, новий спосіб взаємодії з людиною, яка знаходиться в стані кризи. Незважаючи на те, що людство завжди стикалося з надзвичайними ситуаціями і трагедіями, а прагнення допомогти тому, хто потрапив у біду, є однією з базових людських мотивацій; ця нова форма взаємодії з людиною оформилася зовсім недавно. Вона передбачає розвинене почуття колективної відповідальності, цінності життя всіх членів групи, моральну чутливість до болю і страждань іншої людини;

✓ по-друге, екстрена психологічна допомога працює на соціальну ідеологію про громадську участь і компетентність реагування суспільства по відношенню до постраждалих, про стійкість соціальної, громадської структури до непередбачуваності, кризи;

✓ по-третє, екстрена психологічна допомога здійснюється відповідно до ієрархії потреб (першочерговим є задоволення базових потреб);

✓ по-четверте, екстрена психологічна допомога передбачає роботу як з окремою людиною, так і з групою, а також цілою спільнотою. Вона характеризується широким соціальним охопленням, вимогою обліку соціальних процесів, що виникають навколо травматичної події;

✓ по-п'яте, екстрена психологічна допомога передбачає взаємодію різних служб і форм діяльності, вимагає їх координації.

Екстрену психологічну допомогу великому потоку постраждалого населення, як правило, надають в умовах гострого дефіциту часу, при нестачі корекційно-діагностичних можливостей. Це вимагає від психолога не тільки високої теоретичної й практичної підготовки, але і граничної зібраності,

почуття відповідальності, здатності до швидкого прийняття самостійних нестандартних рішень.

Психолог у ситуації екстреної психологічної допомоги стикається з необхідністю дій саме у травматичній ситуації, а не терапії посттравматичних станів. І це головна відмінність екстреної психологічної допомоги від роботи психолога в межах інших видів психологічної допомоги.

2. На сьогодні в загальносвітовій психологічній науці сформувалося 5 основних векторів допомоги постраждалому населенню в осередку надзвичайної ситуації: (1) допомогти людині відчувати себе знову в безпеці; (2) заспокоїти потерпілого; (3) допомогти ясно усвідомлювати себе в цих обставинах і ефективно діяти у згоді з ними; (4) дати відчувати психологічну підтримку; (5) дати надію в успішному подоланні ситуації.

3. Виконання завдань в умовах аварії на вугільній шахті, незалежно від характеру її руйнівної дії, відбувається за часткової або повної відсутності звичних речей. Тому психологам МНС треба заздалегідь передбачити всі можливі ситуації, які можуть трапитися при виконанні службових обов'язків у зоні лиха, та бути готовими до них.

Виїжджаючи до вугільної шахти, де сталася аварія, бажано дотримуватись розроблених нами рекомендацій щодо зовнішнього вигляду та наявності речей, необхідних психологу МНС для ефективної роботи з постраждалими та їх родичами в осередку лиха. Виконання цих правил додасть упевненості фахівцю служби психологічного забезпечення МНС та зменшить імовірність виникнення багатьох неприємних ситуацій.

4. Для зручності та організованості надання допомоги родинам гірників вся психологічна робота проводиться кількома групами психологів, які виконують свої спеціальні функції:

✓ *група організації робіт* формується одразу ж після прибуття на вугільну шахту, де сталася аварія. Членами цієї групи проводиться аналіз ситуації, координація діяльності психологів, визначення місця й порядку роботи кожного психолога, складається орієнтовний план робіт з надання екстреної психологічної допомоги;

✓ *група селекції*. Діяльність групи передбачає психологічну роботу з людьми, які чекають на результати пошуково-рятувальних робіт;

✓ *група завершення*. Група забезпечує заключний етап робіт з надання екстреної психологічної допомоги; проводить узагальнення й аналіз інформації, отриманої в ході роботи з родичами постраждалих шахтарів, родичами загиблих шахтарів та родичами шахтарів, чия доля залишається невідомою; прогнозує виникнення відстрочених стресових реакцій серед постраждалого населення.

5. Робота психологів МНС організовується в зоні зосередження основних груп родичів шахтарів (як правило, в адміністративній будівлі шахти та на прилеглий до цієї будівлі території) та включає декілька загальних блоків: (1) організацію роботи при прибутті на місце аварії; (2) власне надання

екстреної психологічної допомоги; (3) стабілізацію психоемоційного стану родичів постраждалих або родичів загиблих шахтарів та (4) участь у жалобних церемоніях і ритуалах.

I блок робіт включає: організацію управління психологами МНС під час проведення пошуково-рятувальних робіт; створення пункту екстреної психологічної допомоги; розподіл функцій психологів МНС, задіяних при роботі на шахті, де сталася аварія; встановлення графіка чергування на ділянках тощо.

До *II блоку робіт* входять: індивідуальна робота з постраждалим гірником (у тому числі (якщо є потреба) і в лікарні, і на дому); психологічна робота з родичами постраждалого та родичами загиблого шахтаря тощо.

III блок робіт, який виконують психологи МНС в осередку лиха, припускає надання інформації родичам постраждалих та родичам загиблих шахтарів про те, з якими проблемами вони та їх близькі можуть зіткнутися (порушення засинання, нічні кошмари, постійні страхи, розлади харчування тощо); про нормальні реакції у відновлювальний період та про відхилення від норми, при яких необхідно звертатися за професійною допомогою до лікарів.

IV блок робіт хоча і виходить за межі нормативно-правового регулювання діяльності психологів МНС щодо надання екстреної психологічної допомоги при виникненні різноманітних надзвичайних ситуацій, за нашим переконанням, обов'язково повинен проводитися при аваріях на вугільних шахтах, у результаті яких загинули гірники. Адже хто, як не психологи МНС, які знаходилися поруч із родичами загиблих шахтарів і при проведенні пошуково-рятувальних робіт, і в морзі, при проведенні процесу упізнання, зможуть професійно надати необхідну допомогу та психологічну підтримку знесиленим горем людям?

6. Надання екстреної психологічної допомоги родинам шахтарів при аваріях на вугільних шахтах організується та проводиться у декілька етапів:

I етап (інформаційний) несе на собі місію профілактики паніки серед родичів шахтарів та надання практичних рекомендацій щодо поведінки людини в надзвичайній ситуації, що сталася.

II етап (створення атмосфери довіри) протікає при розгортанні пошуково-рятувальних робіт. Побутова невпорядкованість, незручності й розгубленість родичів шахтарів повинні бути компенсовані створенням у пункті екстреної психологічної допомоги атмосфери безпеки, підтримки й довіри.

III етап (діагностика актуального психоемоційного стану постраждалого) здійснюється шляхом візуального спостереження, опитування постраждалих (інтерв'ю), розподілу постраждалих за психічними реакціями на травму, за потребами у певній психологічній допомозі для можливості проведення роботи у групі (тобто проводиться розподіл потерпілих за реакціями на виниклу ситуацію).

IV етап (рекомендаційний) спрямовується на надання рекомендацій за результатами проведеної психологами МНС роботи тим людям, які потребують подальшої психологічної допомоги (поради звернутися до лікувально-профілактичних закладів та центрів психологічної допомоги за місцем проживання).

Перераховані вище етапи можуть, за необхідністю, мінятися місцями або проводитися паралельно один з одним.

7. При організації роботи необхідно враховувати той факт, що в зоні лиха постраждали та їх родичі знаходяться у стані сильної психоемоційної напруги, тож їх реакції на помилки та недоліки в роботі психологів можуть бути вкрай агресивними.

При виконанні своїх обов'язків в умовах аварії на вугільній шахті психологу МНС *категорично забороняється*: проявляти бурхливі емоції, особливо сміх; критикувати у присутності родичів гірників своїх колег; приймати їжу (жувати); давати нездійсненні обіцянки; використовувати фрази типу: «Та чого Ви плачете?» та у присутності родичів давати неперевірену інформацію.

При виконанні своїх обов'язків в умовах аварії на вугільній шахті психологам МНС *не рекомендується*: разом збиратися в коло і обговорювати щось на очах у родичів шахтарів; бездумно використовувати слово «безпека»; у момент вітання використовувати розхожі фрази типу: «Добридень», «Добрий вечір/ранок» та забувати про національні особливості деяких рідних та близьких гірників.

Задля особистої безпеки психологам МНС та волонтерам необхідно постійно бачити один одного в будь-якій ситуації.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів заявленої проблеми. **Подальшого вивчення потребують** питання узагальнення та створення системної моделі, яка могла б змістовно відбити основні етапи та особливості надання екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню в умовах надзвичайної ситуації техногенного, природного або соціального походження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. **Ткач, М. І.** Реабілітація учасників ліквідації надзвичайних ситуацій та постраждалого населення / М.І. Ткач // Збірник наукових праць № 45. Частина II / Державна прикордонна служба України, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький: НАДПСУ, 2008. – С. 205-207.

2. **Ткач, М. І.** Надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при надзвичайних ситуаціях / С.Ю. Лебедева, М.І. Ткач // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 6. – Харків: УЦЗУ, 2009. – С. 73-78.

3. **Ткач, М. І.** Психологічна експрес-допомога родичам загиблих при вибухах метану на шахтах на Донеччині у 2007-2008 роках / М.І. Ткач // Вісник Національної академії оборони України. Збірник наукових праць. – К.: НАОУ, 2010. – Вип. 3 (16). – С. 195-200.
4. **Лім, М. І.** Переживання горя, робота з горем / М.І. Лім // Вісник Національної академії оборони України. Збірник наукових праць. – К.: НАОУ, 2010. – Вип. 5 (18). – С. 162-166.
5. **Лім, М. І.** Особливості роботи психолога МНС під час ліквідації аварій на шахтах Донеччини. / М.І. Лім // Вісник Національної академії оборони України. Збірник наукових праць. – К.: НАОУ, 2010. – Вип. 6 (19). – С. 101-106.
6. **Лім, М. І.** Особливості підготовки психолога МНС до виїзду в зону надзвичайної ситуації / М.І. Лім // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 7. – Харків УЦЗУ, 2010. – С. 303-310.
7. **Ткач, М. І.** Організація екстреної психологічної допомоги родичам загиблих під час авіакатастрофи в Донецькій області / М.І. Ткач // Актуальні питання психологічної науки: Альманах студентського наукового товариства: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих науковців «Психічне здоров'я особистості» (4-5 квітня 2008 р., м. Рівне). – Випуск 1. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 127-129.
8. **Ткач, М. І.** Використання психокорекційних технік в емоційній сфері працівників МНС / М.І. Ткач // Психологические технологии в экстремальных видах деятельности: материалы IV международной научно-практической конференции, (г. Донецк, 22-23 мая 2008 года) – Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2008. – С. 329 – 331.
9. **Ткач, М. І.** Психологічні особливості спілкування з постраждалими у надзвичайних ситуаціях / М.І. Ткач // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України: матеріали науково-практичної конференції (9-10 квітня 2009 р., м. Харків) – Харків: Академія внутрішніх військ МВС України, 2009. – С. 86-87.
10. **Ткач, М. І.** Алгоритм дій психологічної служби МНС України в період ліквідації наслідків надзвичайної ситуації / М.І. Ткач // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 24 квітня 2009 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 220-223.
11. **Ткач, М. І.** Десенсибілізація й переробка рухами очей як один з методів навчання психологів МНС України для роботи з потерпілими в екстремальних умовах / М.І. Ткач // Психологические технологии в экстремальных видах деятельности: материалы V международной научно-практической конференции (г. Донецк, 28-29 мая 2009 года). – Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2009. – С. 362-364.

12. **Ткач, М. І.** Організація психологічної допомоги у надзвичайних ситуаціях техногенного походження на Донеччині у 2009 році / М.І. Ткач // Організація управління в надзвичайних ситуаціях: Матеріали 11-ї Всеукраїнської наук. - практ. конф «Організація управління в надзвичайних ситуаціях». Київ: ІДУЦЗ УЦЗУ, 2009. – С. 382-384.

13. **Ткач, М. І.** Ступор як захисна реакція організму на надзвичайну ситуацію / М.І. Ткач // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 груд. 2009р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2009. – С. 101-102.

14. **Ткач, М. І.** Особливості психологічної допомоги родинам загиблих шахтарів на Донбасі / М.І. Ткач // «Слово»: Вісник Макіївського економіко-гуманітарного інституту: Актуальні проблеми психологічної теорії та практики [Тексти]: Матеріали щорічної науково-практичної конференції Асоціації психологів Донбасу з міжнародною участю (м. Макіївка, 12 грудня 2009 року) / За ред. кафедри психології ДонНУ. – Макіївка: Макіївський економіко-гуманітарний інститут, 2009.- С. 364-367.

15. **Ткач, М. І.** Робота психолога МНС під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації / М.І. Ткач // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали II наук.-практ. конф. (Харків, 19 берез. 2010 р.) / МВС України, Харк. нац. ун.-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій, Каф. прикладної психології. – Х.: ХНУВС, 2010. – С. 295-300.

16. **Ткач, М. І.** Загальні проблеми організації психологічної допомоги в екстремальних умовах діяльності. / М.І. Ткач // Методологічні проблеми удосконалення процесу викладання нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності» і «Цивільний захист» в вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації Луганської області. Науково-методичний семінар: тези доповідей / під ред. М.А. Касьянова, О.В. Латишева. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010 – С. 56-59.

АНОТАЦІЇ

Лім М.І. Особливості надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на шахтах Донеччини. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2011.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми, що виявляється в розкритті особливостей організації та надання екстреної психологічної допомоги родинам постраждалих та загиблих шахтарів при аваріях на вугільних шахтах Донеччини.

Достовірно доведено, що екстрена психологічна допомога як система короткострокових заходів, спрямованих на надання допомоги одній людині,

групі людей або великій кількості потерпілих у результаті кризової або надзвичайної події має низку відмінних рис, що відрізняють її від інших видів психологічної допомоги. Встановлено, що екстрена психологічна допомога великому потоку постраждалого населення, як правило, надається в умовах гострого дефіциту часу, при нестачі корекційно-діагностичних можливостей. Виконання завдань з надання екстреної психологічної допомоги в умовах аварії на вугільній шахті, незалежно від характеру її руйнівної дії, вимагає від психолога МНС не тільки високої теоретичної й практичної підготовки, але і граничної зібраності, почуття відповідальності, здатності до швидкого прийняття самостійних нестандартних рішень. Для зручності та організованості надання допомоги родинам шахтарів вся психологічна робота проводиться кількома групами психологів, які виконують свої спеціальні функції.

Запропоновано алгоритм (вирішальне правило) організації та надання психологами МНС екстреної психологічної допомоги рідним та близьким шахтарів при аваріях на вугільних шахтах.

***Ключові слова:** екстрена психологічна допомога, психолог МНС, постраждалий, аварія на вугільній шахті.*

Лим М.И. Особенности оказания экстренной психологической помощи пострадавшим при авариях на шахтах Донетчины. - Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 - «Психология деятельности в особых условиях». - Национальный университет гражданской защиты Украины. - Харьков, 2011.

В диссертации приведено теоретическое обобщение и решение научной проблемы, что проявляется в раскрытии особенностей организации и оказания экстренной психологической помощи семьям пострадавших и погибших шахтёров при авариях на угольных шахтах Донетчины.

Достоверно доказано, что экстренная психологическая помощь как система краткосрочных мер, направленных на оказание помощи одному человеку, группе людей или большому количеству пострадавших в результате кризисной или чрезвычайной ситуации имеет ряд отличительных особенностей, отличающих ее от других видов психологической помощи. Установлено, что экстренная психологическая помощь большому потоку пострадавшего населения, как правило, оказывается в условиях острого дефицита времени, при недостатке коррекционно-диагностических возможностей. Выполнение заданий по оказанию экстренной психологической помощи в условиях аварии на угольной шахте, независимо от характера ее разрушительного воздействия, требует от психолога МЧС не только высокой теоретической и практической подготовки, но и предельной собранности, чувства ответственности, способности к быстрому принятию самостоятельных нестандартных решений. Для удобства и организованности оказания помощи семьям шахтеров вся

психологическая работа проводится несколькими группами психологов, которые выполняют свои специальные функции.

Предложен алгоритм (решающее правило) организации и оказания психологами МЧС экстренной психологической помощи родным и близким шахтёров при авариях на угольных шахтах.

Ключевые слова: экстренная психологическая помощь, психолог МЧС, пострадавший, авария на угольной шахте.

Lim, Marina Features of urgent psychological assistance to victims of accidents at mines in Donetsk Region. - Manuscript.

Thesis for the degree of Phd in Psychology, specialty 19.00.09 - " Psychology of activity in special conditions." - National University of Civil Defense of Ukraine.- Kharkiv, 2011.

In the thesis the theoretical generalization and scientific problem solving is revealed on the features of the organization and provision of urgent psychological assistance to victims and families of miners killed in accidents in coal mines of the Donetsk region. Proved that urgent psychological assistance as a system of short-term measures aimed at helping one person, group or a large number of victims of the crisis or emergency has several distinctive features that distinguish it from other types of psychological help. Determined that urgent psychological help to large flow of the affected population is usually provided in acute shortage of time, the shortage of correctional and diagnostic capabilities. Tasks for urgent psychological care in a coal mine accident, regardless of its destructive effect, requires from the MOE psychologist not only a high theoretical and practical training, but the marginal discipline, responsibility, ability to quickly make independent innovative solutions. For convenience and organization to help families of miners all psychological work done by several groups of psychologists who perform their special functions.

An algorithm (decision rule) and the organization of MOE psychologists urgent psychological assistance to families and relatives of the miners in accidents in coal mines.

Key words: urgent psychological help, MOE psychologist, the victim, the accident at a coal mine.

Підписано до друку 4.04.11. Формат 60x84/16.
Папір 80г/м². Друк ризограф. Ум.друк.арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Вид. № 111/11. Замов. № 507/11

Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94